
3 1761 06584574 5

AD. NOREEN

DE NORDISKA SPRÅKEN

AKTIEBOLAGET LJUS
STOCKHOLM
1903

DE NORDISKA SPRÅKEN

KORTFATTAD
ÖFVERSIKT

AF

ADOLF NOREEN

ANDRA UPPLAGAN

STOCKHOLM
LJUS' FÖRLAG
1903

Centraltryckeriet, Stockholm, 1903

Med NORDISKA SPRÅK förstår man de sinsemellan nära besläktade språk, som talas och talats af den germanska befolkningen i Skandinavien och de trakter utom Skandinavien, som därifrån helt eller delvis befolkats. Det skandinaviska språkområdet utgöres för närvarande af: Sverge utom den nordligaste delen (Lappland, inre delarna af Norrbotten och Västerbotten, några trakter i västra Jämtland och Härjedalen samt nordligaste Dalarna), där längst i nordöst finska och i den öfriga delen af området lapska uteslutande eller jämte svenska talas, samt ett par socknar i nordöstra Värmland, där finska ännu i någon mån förekommer; de svensk-talande delarna af Finlands västra och södra kust och skärgård samt hela Åland; ett par små svensk-språkiga bitar af Estlands kust samt de delvis svensk-talande estländska öarna Dagö, Ormsö, Nukkö, Odensholm, Nargö och Rågöarna; den från Dagö koloniserade byn Gammalsvenskby (»Galsvenskbi») i södra Ryssland (guvernementet Cherson); den till Livland hörande ön Runö, där nästan uteslutande svenskt språk förekommer; Norge utom vissa af lappar bebodda trakter i den nordligare delen af landet (Tromsö stift och Röros-trakten) samt några finska kolonier i närheten af Kongsvinger och Kristiania; Danmark med Färöarna, Island och Grönland, där dock en högst ringa del af befolk-

ningen är dansktalande; den norra hälften af Schleswig; äntdligen en stor mängd skandinaviska nybyggen i Nordamerikas Förenta stater. Dessutom hafva under längre èller kortare tid skandinaviska dialekter talats å följande orter: isländska på Grönland (986—omkr. 1450); norska uti vissa delar af Irland (800—1250) och norra Skottland samt på ön Man (800—1450), Hebriderna (800—1400), Shetlandsöarna (800—1800) och Orkneyöarna (800—1800); danska i hela Schleswig och (875—1175) nordöstra England (den s. k. Danelagen); danska, möjligen jämte norska, i Normandie (900—1100 eller något längre); svenska här och där i Ryssland (862—1300 eller något längre) samt större delar af Estland och Livland (t. ex. öarna Ösel, Moon, Mannö och Kynö).

Den tidpunkt, då den germanska befolkningen bosatt sig i Skandinavien, kan ännu icke ens någorlunda exakt angifvas. Dock är det alldeles säkert, att den fanns där redan före Kristi födelse, ja högst sannolikt redan vid den s. k. yngre stenålderns början i 3:dje årtusendet f. K. I så fall hafva de skandinaviska språken mer än 4,000-åriga anor. Emellertid känner man intet om deras beskaffenhet under tiden före Kristi födelse. Först från ungefär början af den kristna tideräkningen stå några upplysningar att vinna rörande de gamla skandinavernas språk, hvilket då synes hafva varit utbredt icke blott öfver Danmark och stora delar af södra och mellersta Sverge och södra Norge, utan äfven sträckt sig till Finland (åtminstone Nyland) och Estland. Trots denna tämligen stora geografiska utbredning tyckes språket hafva varit tämligen likartadt öfver hela detta område, hvarför man också betraktar detsamma som ett enhetligt språk, modern till de yngre

skilda skandinaviska språken, och man benämner det i öfverensstämmelse härmed det

URNORDISKA SPRÅKET. De kanske äldsta källorna för vår kunskap om detta utgöras af de lån i fråga om ordförråd, hvilka under de första århundradena e. Kr. (omkr. 500 eller ännu något tidigare) gjorts af lapparna från deras grannar i mellersta Sverge och Norge och af finnarna från grannarna i Finland och Estland, och hvilka uti finskan och lapskan bevarats ända intill våra dagar; af de finska orden äro dock åtskilliga af tvetydig börd såtillvida, att de också kunna vara lånade från finnarnas gotiska grannar i Ryssland och Östersjöprovinserna. Dessa lånord, som företrädesvis beteckna kulturföremål, uppgå till flera hundra och äro till sin språkform af ytterst ålderdomlig prägel, t. ex. finska *terva* (jfr. t. *teer*) tjära, *airo* åra, *kansa* (fht. *hansa*) sällskap, *napakaira* (fht. *nabagēr*) nafvare, *ansas* (got. *ans*) ås, bjälke, *kaltio* (fisl. *kelda*) källa; lapska *sajet* (got. *saian*) att så, *garves* (fht. *garawēr*, fsv. *gør*) färdig, *divres* (fsax. *diuri*) dyr, kär, *saipo* (fht. *seifa*) såpa. Också utgöra dessa ord, jämte de hos samtidiga romerska och grekiska författare förekommande samt de nedan nämnda allra äldsta runinskrifterna, de tidigaste spår man äger af germanskt tungomål öfver hufvud. Om det urnordiska språkets skaplynne kunna emellertid naturligtvis dessa ur sitt sammanhang lösryckta glosor icke upplysa mycket. Men redan samtidigt eller snarast något tidigare, före öfvergången från den äldre till den yngre järnåldern (omkr. 400), uppträda verkliga sammanhängande språkminnesmärken. Redan i senare hälften af den äldre järnåldern hade nämligen kännedomen om och bruket af det äldsta, 24-typiga, runalfabetet från

sydligare boende germaner spridt sig till skandinaverna. Vi äga bevarade till våra dagar urnordiska runinskrifter ända från tiden omkring 300 eller något förr (äldst fynden från Vi i Danmark och Torsbjærg i Schleswig), och dessa äldsta inskrifter utgöra sålunda tillika med de omkr. 200 år yngre handskriftsfragmenterna af Vulfilas gotiska bibelöfversättning de germanska folkens äldsta egentliga språkminnesmärken. Dessa runinskrifter förekomma mest på stenar (stundom klippväggar) och brakteater (d. v. s. ensidigt präglade guldmynt, använda som hängsmycken), men äfven på husgeråd af metall och trä, på vapen, spännen o. a. smycken m. m. Man har hittills upptäckt öfver hundra stycken, af hvilka dock blott ungefär hälften äro i språkligt afseende upplysande, och äfven af dessa äro de flesta ytterst korta. Den längsta af de säkert tolkade, den från 400-talet härstammande minnesstenens från Tune i sydöstra Norge, innehåller blott 16 ord. Språket är af något yngre skaplynne än i de äldsta finska och lapska lånorden; så t. ex. har redan betonadt *ē* öfvergått till *ā* (jfr *mārīʀ*: got. *mērs* berömd) och lent *s* till ett *r*-ljud (jfr *dagaʀ*: got. *dags* dag, men finska *armas*: got. *arms* eländig). Däremot är det i väsentliga punkter ålderdomligare än samtidiga gotiska urkunders och är utan tvifvel det bland alla germanska språk, som står närmast det förutsatta urgermanska moderspråket. För jämförelses skull anföra vi här i gotisk öfversättning en af de äldsta bland de urnordiska inskrifterna, den å guldhornet från Gallehus vid dansk-tyska gränsen (troligen från första början af 300-talet):

Urn. *ek Hlewagastiʀ. Holtingaʀ. horna. tawidō.*
Got. *Ik Hliugasts Hultiggs haúrn tawida*

Öfvers. Jag Hlewagastir från Holt iordningställde hornet

och den omkring 250 år yngre inskriften å grafstenen från Järsberg i Värmland:

Urn. *Ubar Hite. Harabanar (wi)t iah ek Erilar rūnōr waritu*

Got. *Ubs Hita. Hrabns wit jah ik Aírils runōs writu*

Öfvers. Ubar (satte stenen) åt Hitar. Vi två, Harabanar och jag Erilar, ristade runorna.

Trots de urnordiska källornas ringa omfång, och ehuru af inskrifterna ännu en del icke kunnat tolkas,[1] äro de likväl tillräckligt gifvande för att låta oss med full säkerhet bestämma det urnordiska språkets släktskapsförhållanden. Det visar sig tillhöra den germanska språkfamiljen inom den indoeuropeiska språkstammen och utgöra en självständigt och egendomligt utvecklad språkgren, som står den gotiska närmast, hvarför de nordiska och gotiska språken förr ofta sammanfattats under den gemensamma benämningen »östgermanska språk» i motsats mot de öfriga germanska språken (tyska, engelska, holländska o. s. v.), de s. k. »västgermanska». Numera är uttrycket östgermansk inskränkt till de gotiska språken, och de nordiska kallas nu, om man särskildt vill framhäfva på samma gång deras skillnad från och sammanhang med andra germanska språk, för nordgermanska. Den viktigaste öfverensstämmelsen mellan de gotiska och de nordiska språken består däri, att dessa språk i vissa fall in-

[1] För de ojämförligt flesta tolkningarna hafva vi att tacka S. Bugges snillrika forskningar från och med 1865, då han lyckades nöjaktigt läsa guldhornsinskriften och därigenom lägga en fast grund för fortsatta undersökningar.

skjutit *gg* före *w* och *j* (*ggj* öfvergår sedan i gotiskan till *ddj*); jfr ännu i dag motsättningen mellan t. *treu*, e. *true* och sv.-no.-da. *tryg(g)*, fisl. *tryggr*, got. *triggws* eller i äldre tid mellan genit. pl. fht. *zweiio*, ags. *tweja* och fisl.-fno. *tueggia*, fsv.-fda. *twæggia*, got. *twaddjē* två. Emellertid är redan i urnordisk tid olikheten mellan de gotiska och nordiska språken vida mer i ögonen fallande än likheten. Så t. e., för att endast påpeka några af de allra viktigaste och äldsta olikheterna, motsvaras got. nom. sg. på *-s* af urn. *-aʀ*, *-iʀ* (t. e. got. *dags* dag, *gasts* gäst: urn. *dagaʀ*, *gastiʀ*), got. genit. sg. på *-is* af urn. *-as* (t. ex. got. *dagis* dags: urn. *Godagas* Godags). got. dat. sg. på *-a* af urn. *-ē* (t. ex. got. *kaúrna* korn: urn. *kurnē*), got. 1 sg. pret. på *-da* af urn. *-dō* (t. ex. got. *tawida* iordningställde: urn. *tawidō*).

Redan före inträdet af den s. k. vikingatiden (sedan omkr. 800) har det urnordiska språket undergått betydande förändringar, såsom t. ex. den viktiga grafstenen från Istaby i södra Sverge (omkr. 650) utvisar. Dess inskrift lyder:

Urn. *ᴀfatʀ Hᴀriwulafa Hᴀþuwulafʀ Hᴀeruwulafiʀ warᴀit rūnᴀʀ þᴀiᴀʀ*

Öfvers. Efter Hariwulfʀ ristade Haþuwulfʀ, son af Heruwulfʀ, dessa runor.

Här har sålunda t. ex. nom. sg. på *-aʀ* utbytts mot *-ʀ* (jfr *Hᴀþuwulafʀ* med guldhornets *Holtingaʀ*) och pluraländelsen *-ōʀ* mot *-aʀ* (jfr *rūnᴀʀ* med Järsbergstenens *runōʀ*). Under denna vikingatid tyckas nordens språkförhållanden hafva varit stadda i en ovanligt snabb utveckling, som på jämförelsevis kort tid nästan totalt omstöpt språkets skaplynne, i synnerhet genom utstötande af obetonade vokaler, genomförande af en slags vokal-

harmoni af flera olika slag (»omljud», t. ex. *kwǣði* för *kwāði* dikt; »brytning», t. ex. *healpa* för *helpa* hjälpa), flerehanda konsonantassimilationer (t. ex. *ll*, *nn* för *lþ*, *nþ*; *ll*, *nn*, *rr*, *ss* för *lʀ*, *nʀ*, *rʀ*, *sʀ*), bortfall af *w* före *o* och *u* (t. ex. *orð*, *ulfr* för *worð* ord, *wulfʀ* ulf), förenkling af verbets ändelser och bildande af ett nytt passivum genom vidfogande af reflexivpronominet *sik* eller *sēr* (t. ex. *kalla-sk* eller *kalla-ss* kalla sig, kallas) m. m., så att man vid denna tid måste anse det urnordiska språket vara förbi. Tiden 700—1000 är en öfvergångstid både i afseende på språket och den skrift, hvarmed detta återgifves, ity att man från denna tid äger dels sådana inskrifter, som använda det gamla 24-typiga runalfabetet och i fråga om språkform väsentligen äro urnordiska; så är exempelvis fallet med de troligen från omkr. 700 härstammande inskrifterna å stenarna från Stentofta och Björketorp, båda i södra Sverge och de längsta hittills funna minnesmärkena med det gamla runalfabetet. Dels uppträda nu, och detta redan så tidigt som omkr. 800, inskrifter, där det gamla alfabetet nästan fullständigt ersatts af det — ur det äldre utvecklade — yngre, för Skandinavien egendomliga 16-typiga runalfabetet, och där språket icke blott är vidt skildt från det urnordiska, utan äfven företer dialektiska egendomligheter, som tyda på tillvaron af ett danskt-svenskt språk i motsättning mot ett norskt; så t. ex. skrifningen *Ruulf* på Flemlose-stenen i Danmark, i hvars ställe en samtidig västnorsk sten skulle hafva haft *Hruulf*, den fornisländska litteraturens *Hrólf*. Emellertid äro dessa skillnader ännu högst obetydliga, hvarför också skandinaverna själfva betraktade sitt språk såsom varande öfver hela norden ett och detsamma,

hvilket de benämnde *dǫnsk tunga*, d. v. s. danskt språk. Sedan Island i slutet af 800- och början af 900-talet befolkats, hufvudsakligen från västra Norge, uppstår härigenom så småningom en särskild västnorsk dialekt, hvilken emellertid till att börja med högst obetydligt skiljer sig från modersspråket. Först vid tiden för kristendomens fullständiga införande i norden (på 1000-talet) har språksplittringen framskridit så långt, att man i runinskrifterna och i den litteratur, som då uppstår, kan urskilja fyra olika dialekter, grundvalarna för de alltsedan befintliga fyra litteraturspråken isländskan, norskan, svenskan och danskan. Emellertid stå af dessa två och två hvarandra mycket nära, hvarför man också ofta plägar sammanfatta de båda senare under benämningen de östnordiska, de båda förra under namnet de västnordiska (hvad nordborna själfva kallade *norrónt mál*, d. v. s. nordiskt språk). De viktigaste skillnaderna mellan dessa båda grupper äro i de äldsta till vår tid bevarade litteraturalstren följande: 1) östn. vida färre fall af »omljud», d. v. s. vokalförändringar framkallade af ett följande *i (j)* eller *u (w)*, t. ex. *vāre:* västn. *være* vore, *land:* västn. *lǫnd* (af *landu*) länder; 2) östn. »brytning» af *y* till *iu* (eller *io*) före *gg(w)*, *ng(w)*, *nk(w)*, t. ex. *tiugga:* västn. *tyggua* tugga; *siunga:* västn. *syngua* sjunga; 3) östn. *mp*, *nk*, *nt* i en mängd fall icke assimilerade till *pp*, *kk*, *tt*, t. ex. *krumpin:* västn. *kroppenn* krumpen, *ænkia:* västn. *ekkia* änka; *mantul:* västn. *mǫttoll* mantel; 4) östn. ändas dat. pl. af substantivernas bestämda form normalt på *-umin* i st. f. västn. *-onom* t. ex. *handumin: hǫndonom* (åt) händerna; 5) östn. är förenklingen af verbets ändelser vida längre gången, och passivet ändas regel-

bundet på *s(s)* i st. f. det västnordiskt normala *-sk*, t. ex. *kallas(s)*; västn. *kallask* kallas. I flera af dessa punkter, liksom öfver hufvud i det hela, intaga de västnordiska språken en ålderdomligare ståndpunkt, hvilken då också vanligen återfinnes i de äldsta östnordiska runinskrifterna från tiden före den egentliga litteraturens begynnelse liksom också i många nutida östnordiska munarter. För de nordiska dialekterna i sin helhet gäller nämligen en helt annan indelning än den, till hvilken man kommer genom att ensamt taga hänsyn till skriftspråket, d. v. s. de genom litteratur representerade dialekterna. Vi öfvergå nu först till en redogörelse för dessa senare och deras öden.

I. ISLÄNDSKAN är under äldre tider nordens ojämförligt viktigaste språk både i fråga om form och innehåll. Dess språkform före reformationen (omkr. 1530) kallas ofta för större tydlighets skull

1. FORNISLÄNDSKA. Dennas språkområde utgjordes icke blott af Island utan äfven af Grönland, som under en längre tid, såsom redan (s. 4) nämnts, ägde isländska kolonister. Vår kännedom om språkets utseende under denna tid vinna vi nästan uteslutande ur den synnerligen omfångsrika litteratur, som alltsedan början af 1100-talet affattats med latinskt alfabet, lämpadt efter isländskans speciella behof. Af någon med runor skrifven litteratur finnas inga spår. Öfver hufvud äger fornisl. ytterst få runminnesmärken (omkr. 45 stycken), och af dessa, som samtliga äro i språkligt afseende skäligen värdelösa, äro de äldsta (inskrifterna å kyrkdörren från Valþjófstaður och på en grafsten från Hjarðarholt) först från början af 1200-talet och sålunda yngre än de äldsta bevarade handskrif-

terna med latinskt alfabet, af hvilka några gå tillbaka till slutet af 1100-talet. Den allra äldsta är ett stycke af en inventarieförteckning, Reykjaholts máldage. Ungefär samtidigt är ett litet fragment af en s. k. homiliebok (hvaraf nedan meddelas en profbit). Från omkr. 1200 hafva vi ett fragment af den enda fornisl. glossamling, som gifves, och i samma handskrift en afhandling om kyrkoårets tideräkning (den s. k. Rímbeygla); från de första åren af 1200-talet den stockholmska homilieboken, i språkligt afseende ytterst viktig genom sitt stora omfång i förening med en, synnerligen beträffande kvantitetsbeteckningen, mycket noggrann ortografi; från första årtiondena af samma sekel det äfvenledes i ortografiskt afseende viktiga fragmentet Ágrip, d. v. s. »sammandrag» af Norges historia, troligen en afskrift af ett norskt original. Af yngre skrifter kunna såsom språkligt viktiga framhäfvas dels de i ortografiskt afseende mönstergilla Annales regii från början af 1300-talet och större delen af det samtidiga rikhaltiga sammelverket Hauksbók, till stor del egenhändigt nedskrifvet af lagmannen Haukr Erlendsson († 1334); dels och i synnerhet de tre små afhandlingar, i hvilka några isländingar själfva gjort försök till grammatisk och ortografisk behandling af sitt modersmål, och som alla uppträda såsom bihang till handskrifterna af den ryktbare Snorre Sturlosons († 1241) verk den prosaiska Eddan. Den äldsta och viktigaste af dessa afhandlingar, bevarad i en handskrift från omkr. 1330, är af okänd författare från omkr. 1170; den andra, äldst bevarad i en handskrift från omkr. 1290, är af en äfvenledes okänd författare från midten af 1200-talet; den tredje, äldst bevarad i en hand-

skrift från början af 1300-talet, är af Snorres brorson Ólafr huítaskáld († 1259) och baserar sig med säkerhet delvis på ett nu förloradt arbete af Islands förste grammatiker, den förträfflige þoroddr rúnameistare (vid början af 1100-talet), dels och hufvudsakligen på de latinska grammatikerna Priscianus och Donatus.[1]

De äldsta isländska språkformerna hafva vi emellertid icke bevarade uti de ofvannämnda äldsta handskrifterna från slutet af 1100-talet, hvilka återgifva sin tids språk, utan i yngre sådana från 1200-talet, som meddela dikter af Islands äldsta skalder alltifrån den ryktbare Egell Skallagrímsson (omkr. 950) och de till namnet obekanta författarna af de s. k. Eddadikterna (900—1100). Här har, trots den sena nedskrifningstiden (1200-talet), den metriska formen räddat mycket af det ålderdomliga i språket. Dock skiljer sig detta, såsom ofvan påpekats, under 900- och 1000-talen ytterst litet från norskan. Annorlunda är förhållandet redan på 1100-talet. Vi hitsätta en bit ur den ofvannämnda äldsta isländska handskriften från slutet af 1100-talet och ett till innehållet alldeles motsvarande ur en obetydligt yngre norsk (se nedan s. 20):

Isl. *En þat es vitanda at allt ma andlega merkiasc oc fyllasc i oss. þat es til kirkio bunings eþa þionosto þarf*

No. *En þat er vitanda, at allt ma andlega merkiasc oc fyllasc i os, þat er til kirkiu bunings eða til þionasto þarf*

[1] De förnämsta fornisländska handskriftssamlingarna äro: 1. den Arnamagnæanska i Köpenhamn, grundad af Árni Magnússon († 1730); 2. Kongl. bibliotekets i Köpenhamn, grundad af Th. Torfæus († 1719) och Brynjólfr Sveinsson († 1674); 3. den Delagardieska i Uppsala, grundad 1651 af Magnus Gabriel de la Gardie; 4. den Stockholmska, grundad af Jón Rugman (1662) och Jón Eggertson (1682).

at haua. ef ver liuom sva hreinlega at vér sem verþer at callase goþs mustere.	*at hafa, ef vér lifum sva rœinlega, at vér sem verðir at kallase guðs mysteri.*

Öfvers. Och det må man veta, att allt, som till kyrkans utstyrsel eller gudstjänsten tarfvas, kan hos oss i andlig måtto återfinnas och efterliknas, om vi lefva så rent, att vi äro värda att kallas Guds tempel.

Frånsedt det i allmänhet ålderdomligare språkbruket, märka vi i den isländska texten redan här tvenne af isländskans äldsta och viktigaste afvikelser från norskan: den fullständigare vokalharmonien (*þionosto: þionasto;* jfr ock t. ex. fornisl. *kǫlloþom:* fornno. *kallaðum* vi kallade) och bevarandet af begynnande *h* före *r* (*hreinlega: rœinlega*), *l* och *n*. Andra olikheter, som dels något senare, dels redan vid samma tid visa sig, äro fornisl. förlängning af *a, o, u* före *lf, lg, lk, lm, lp* (t. ex. fornisl. *hálfr:* fornno. och äldst fornisl. *halfr* half), ännu senare äfven af *a* före *ng, nk;* fornisl. *œ* och *ey* för äldre *ó* och *oy,* t. ex. fornisl. *dœma, heyra:* fornnorska och äldst fornisl. *dóma* döma, *hoyra* höra; fornisl. 2 pl. af verbet på *-ð* (*-þ*) eller *-t,* men fornno. sedan omkr. 1300 ofta på *-r* t. ex. fornisl. *takeþ, -t:* fornno. *takir* tagen. Detta till karakteristik af språket under första tiden af fornisländskans »klassiska» period (ungefär 1190—1350). Vid midten af 1200-talet får nämligen skriftspråket ett väsentligen annat utseende, kanske till stor del i följd af Snorre Sturlosons inflytelserika författarskap. I obetonade stafvelser uppträder nu *i* för äldre *e,* och *u* (till att börja med blott i sluten stafvelse) för *o;* passivet ändas på *z* i st. f. på *sk;* de nyss såsom »något senare» angifna afvikelserna från norskan äro nu fullt genomförda, m. m.

Inemot 1300 uppträda flera nya språkföreteelser: mellan slutande *r* och en föregående konsonant inskjutes ett *u*, t. ex. *rikur* mäktig; *ǫ* (läs öppet *å*) öfvergår till *ö*-ljud (tecknet *ö* infördes först på 1500-talet), men före *ng*, *nk* till *au*, t. ex. *lǫng fiǫll*, läs *laung fjöll*; *e* före *ng*, *nk* blir *ei*; *é* blir till *ie*, och något senare ändas passivet på *-zt* (eller *-zst*) för äldre *-z*, äldst *-sk*, t. ex. *kallazt* kallas. Fornisländskans efterklassiska, i litterärt afseende föga betydande period — »medelisländskan» — (1350—1530) har att förete spår af flera för nyisländskan karakteristiska drag: *kn* i ordens början har utom i de nordliga munarterna blifvit *hn*, t. ex. *hnútur* för *knútr* knut; redan på 1400-talet träffas *ddl* för *ll* och *rl* (t. ex. *falla*, läs *faddla* falla), *ddn* för *nn* och *rn* (t. ex. *horn*, läs *hoddn* horn), och något senare ändas passivet på *-st* (t. ex. *kallast* kallas) o. s. v.

Dialektiska olikheter visa sig icke talrikt i det fornisländska skriftspråket. Emellertid saknas sådana icke helt och hållet. Så t. ex. ersätta vissa handskrifter förbindelsen *ft* (senare regelbundet *pt*) med *fst* (*oft*, *opt*: *ofst* ofta); i handskrifter från öns västsida visar sig i 13:de och 14:de århundradet en öfvergång från *lf*, *rf* till *lb*, *rb* (*tolf*: *tolb* tolf, *þǫrf*: *þǫrb* behof); m. m. I hvad mån språket på Grönland afvek från moderlandet Islands, kan man icke se af de obetydliga språkminnesmärken, man äger därifrån uti runskrift.

Om vi frånse de ofvannämnda redan under medeltiden gjorda, jämförelsevis obetydliga försöken till grammatisk behandling af fornisländskan, så kan denna vetenskap sägas hafva tagit sin början på 1600-talet. Den första grammatiken är af 1651 och har till författare isländingen Runolphus Jonas († 1654). Hans

samtida landsman Gudmundus Andreæ († 1654) utarbetade den första ordboken, hvilken dock först 1683 utgafs (af dansken Petrus Resenius, † 1688). Egentlig vetenskaplig behandling rönte fornisländskan dock först genom dansken R. K. Rasks (1787—1832) grundläggande arbeten (t. ex. »Vejledning til det islandske Sprog» 1811, i ny mycket förbättrad svensk upplaga »Anvisning till isländskan» 1818) och genom hans store samtida, tysken Jacob Grimms († 1863) »Deutsche Grammatik» 1819 ff., som skänker grundlig uppmärksamhet äfven åt isländskan. De som efter Rasks och Grimms dagar inlagt de förnämsta förtjänsterna om den fornisländska grammatiken äro: bland norrmännen den genialiske och mångsidige P. A. Munch († 1863; »Fornsvenskans och fornnorskans [d. v. s. fornisländskans] språkbyggnad» 1849 och i samarbete med C. R. Unger »Norrönasprogets grammatik» 1847), som bl. a. är den egentlige upphofsmannen till den hittills vid utgifvande af fornisländska texter brukligaste normalortografien, och M. Nygaard, som i en mängd smärre skrifter grundligt behandlat syntaktiska frågor; den lärde isläningen K. Gislason, hvars arbeten (framför allt »Um frumparta íslenzkrar túngu i fornöld» 1846) förnämligast röra ljudläran; danskarna K. J. Lyngby († 1871), författare till en för uppfattningen af ortografien och ljudläran epokgörande afhandling (»Den oldnordiske udtale» 1861), och L. F. A. Wimmer, som inlagt stora förtjänster i fråga om formläran (»Fornnordisk formlära» 1874). Den senaste och utförligaste fornisländska grammatiken är A. Noreens (»Altisländische und altnorwegische grammatik», 3:e uppl. 1903). Såsom ordboksförfattare hafva i synnerhet utmärkt sig

isländingarna Sv. Egilsson († 1852), som behandlat det poetiska språkbruket (»Lexicon poëticum» 1860), G. Vigfusson (»An icelandic-english dictionary, based on the ms. collections of the late R. Cleasby» 1874) och J. Thorkelsson (»Supplement til islandske Ordbøger», I 1876, II 1879—85 och IV 1899), norrmannen J. Fritzner (»Ordbog over det gamle norske sprog» 1867, ny uppl. 1886—96), svensken L. Larsson (»Ordförrådet i de älsta isländska handskrifterna» 1891) och tysken H. Gering (»Vollständiges Wörterbuch zu den Liedern der Edda» 1903).

2. Nyisländskan plägar man datera från tiden för reformationens genomförande på Island, och den första på isländska tryckta boken, Nya testamentet 1540, kan betraktas som det första märkligare nyisländska språkminnesmärket, ehuruväl G. Thorlaksons öfversättning af 1584 är ett mera betydande arbete. Fastän ännu i våra dagar, på grund af den isländska ortografiens starkt konservativa tendens, den nyisländska litteraturens språk förefaller vara nästan identiskt med 1300-talets, så har i verkligheten språket alltjämt varit stadt i en ganska rask utveckling och undergått betydande förändringar i synnerhet i fråga om ljuden, ehuru af dessa uttalsförändringar nästan inga fått uttryck i ortografien. Kraftiga ansatser till en mera fonetisk rättskrifning gjordes visserligen af tidskriften Fjölnir 1835—47, bland hvars medarbetare märkas bl. a. Jónas Hallgrímsson och Konr. Gislason, men dessa försök kröntes ej af framgång. Bland märkligare formella förändringar inom nyisländskan må nämnas: *y*, *ý*, *ey* hafva vid början af 1600-talet sammanfallit med *i*, *í*, *ei*; de långa vokalerna *á*, *ǽ*, *ó* hafva diftongerats till *au* (så redan

åtminstone omkring 1650), *ai* (omkr. 1700), *ou*, t. ex. *mál* tal, *mæla* tala, *stóll* stol; före *i* och *j* har *g* inuti ord öfvergått till *dj* (efter konsonant) eller *j* (efter vokal), t. ex. *syngja* sjunga, *eigi* ej; i vissa andra fall har *g* blivit *gw* eller *w*, t. ex. *lágur* låg, *ljúga* ljuga; före *n* har det i början af ord förstummats, t. ex. *(g)naga; ps*, *pt* hafva blifvit *fs*, *ft*; *bb*, *dd*, *gg* uttalas som *bp*, *dt*, *gk* och *ll*, *rl*, *nn*, *rn* numera i de flesta ställningar (men t. ex. icke före *d*, *t*, *s* och i »kortnamn») såsom *dtl*, *dtn*, t. ex. *fjall* fjäll, *björn* björn; *f* före *n* uttalas nu såsom *bp*, t. ex. *hrafn* korp o. s. v. — Hvad ordförråd och syntax beträffar märkes tidigt, t. ex. i den 1578(—80) tryckta lagboken Jónsbók, ett starkt inflytande från danskan, såsom man på grund af de politiska förhållandena kunde med skäl vänta. På 1700-talet visa sig emellertid puristiska sträfvanden. Såsom en af de första målsmännen för dessa kan nämnas skalden Eggert Ólafsson († 1768), hvars dikter dock först 1832 från trycket utgåfvos. Förtjänster om nyisländskans uppodlande inlade ock de i samma århundrade uppträdande lärda sällskapen, af hvilka det första under namnet »hið ósýnilega» (det osynliga) stiftades 1760. Nu vinna arkaiserande tendenser, åsyftande ett närmande till 1200- och 1300-talens fornisländska, mer och mer terräng. På 1800-talet hafva vunnit rykte såsom genom ett godt språk framstående författare i synnerhet Bjarni Thórarensen († 1841), Islands störste lyriker, och Jónas Hallgrímsson († 1845), kanske dess mest betydande prosaist i nyare tider. Bland nutida skalder förtjänar i främsta rummet Thorsteinn Erlingsson omnämnande.

De dialektiska olikheterna inom den nutida isländskan äro jämförelsevis små och röra mest ljuden.

Så t. ex. har på västlandet fornisl. långt *a* bevarats i st. f. att, såsom annars allmänt, diftongeras till *au;* begynnande *kn* har på nordlandet bibehållits i st. f. att öfvergå till *hn;* på nordlandet och västlandet uppträder fornisl. *hw* såsom *kv*, i en del af sydöstliga Island såsom (tyskt) *ch*-ljud, annars allmänt såsom *chw,* t. ex. *hvolpur* valp. — Såsom ett kuriosum må nämnas, att på västra och östra kusterna lär förekomma ett slags franskt-isländskt blandspråk, som uppkommit och användes vid franska fiskares långa uppehåll vid isländska kusten.

På grund af det allt uppslukande intresset för fornspråket är den grammatiska behandlingen af nyisländskan ännu i denna dag ytterst ofullständigt tillgodosedd. En och annan upplysning om 1600-talets språk vinnes ur Runolphus Jonas' ofvannämnda grammatik (1651) och om 1700-talets ur Rasks grammatiska arbeten. För det nutida språket har man knappast något annat att tillgå än H. Friðrikssons icke synnerligen tidsenliga arbeten »Islenzk málmyndalýsíng» 1861 och »Skýríng hinna almennu málfræðislegu hugmynda» 1864; jfr ock den värdefulla uppsatsen af B. Magnússon Ólsen »Zur neuisländischen Grammatik» i Germania XXVII, 1882. En för sin tid förtjänstfull ordbok är Björn Haldorsens († 1794), först 1824 utgifven af Rask. (Cleasbys och) Vigfussons ofvannämnda ordbok tager äfven åtskillig hänsyn till det moderna språket. En fullständig nyisländsk ordbok saknas ännu och kan endast delvis ersättas af J. Thorkelssons förträffliga och utförliga »Supplement til islandske Ordbøger» III, 1890—94.

II. NORSKAN är under sitt äldre skede — FORNNORSKAN (till reformationen) — icke såsom nu inskränkt

till Norge och Färöarna, utan dess språkområde omfattade då, såsom redan (s. 4) nämnts, en tid bortåt äfven delar af Irland och norra Skottland, Man, Hebriderna, Shetlandsöarna och Orkneyöarna, på hvilka båda senare ögrupper norskt språk fortlefde långt in i nyare tid, dessutom vissa delar af det nuvarande (västra) Sverge (Bohuslän, Särna i Dalarna, Jämtland och Härjedalen). Kännedomen om fornnorskan hämtas endast till ringa del utur runinskrifter. Dessa äro nämligen jämförelsevis få — omkr. 150 stycken — och i språkligt afseende föga upplysande, hälst de nästan samtliga tillhöra tiden 1050 —1350 och sålunda äro samtidiga med eller åtminstone föga äldre än den äldsta litteraturen. De viktigaste inskrifterna äro den mycket utförliga från Karlevi på Öland, däri en en norsk skald (inemot år 1000) i s. k. drottkvädt versslag förhärligar en där begrafven dansk höfding, och den från Frösön i Jämtland, som (omkr. 1050) omtalar landskapets kristnande. Litteraturen är uteslutande skrifven med latinskt alfabet. De äldsta handskrifterna äro ungefär samtidiga med de äldsta fornisländska och af icke obetydligt intresse; men i sin helhet är Norges gamla litteratur såväl till innehåll som omfång ojämförligt underlägsen Islands. Den utgör sammanlagdt endast omkring ett tjugutal olika arbeten, och af dessa äro endast få af större litterärt värde. Såsom allra äldst bland de bevarade handskrifterna betraktas ett litet fragment af en legendsamling, säkerligen skrifvet något före 1200. Från omkr. 1200 har man åtskilliga fragmenter af lagböcker samt från första början af 1200-talet den norska homilieboken. Något yngre är den s. k. legendariska Olofssagan från inemot 1250. Af än yngre handskrifter kan förtjäna nämnas

hufvudhandskriften af fornnorska litteraturens yppersta verk Speculum regale eller Konungsskuggsiá (»konungsspegel»). I språkligt afseende synnerligen viktiga äro ock de massor af diplomer, som sträcka sig genom hela Norges medeltid från och med 1200-talets början, men sedan 1400 utgöra nästan de enda litteraturminnesmärkena, och som i synnerhet rörande språkets dialektiska skiftningar äro upplysande.

Icke heller i fråga om fornnorskan har man att söka de äldsta språkformerna uti de äldsta nu bevarade handskrifterna, utan i de uti yngre (fornisländska) handskrifter bevarade gamla skaldekvädena, alltifrån Þorbiorn Hornklofes dagar (slutet af 800-talet). Att språket vid denna tid så föga skiljer sig från den öfriga nordens vid samma tid, att det knappast ännu kan kallas specifikt norskt, är redan ofvan (s. 9) betonadt, liksom ock att, sedan isländskan (från omkr. 900) afskilt sig från moderspråket norskan, olikheten dem emellan till att börja med är försvinnande liten — naturligtvis hvad litteraturspråket beträffar. Från och med 1200-talet äro emellertid de båda språken ganska skarpt skilda. Isländskan fullföljer en i hög grad själfständig utveckling, under det att norskan på grund af geografiska och politiska förhållanden får i mycket gemensamma öden med de östnordiska språken. De viktigaste skillnaderna mellan isl. och no. språk på de äldsta handskrifternas tid (omkr. 1200) äro redan ofvan (s. 14) angifna. Bland dessa var norskans inskränktare användning af det slags vokalharmoni, som kallas *u*-omljud. Däremot visar sig i norskan redan på 1200-talet ett annat slags, för isländskan nästan alldeles främmande, vokalharmoni, i det att en ändelsevokal till sin kvalitet i viss mån bestämmes af föregående

stafvelses vokal; så kräfves i vissa handskrifter (t. ex. den ofvannämnda legendariska Olofssagan), att på vokalerna *e, o, ǫ* samt långt *a* och *æ* följa ändelsevokalerna *e, o*, men på *i, u, y* och kort *a* och *æ* följa *i, u*, t. ex. *bóner* böner, *konor* kvinnor, men *tíðir* tider, *tungur* tungor. Samma företeelse uppträder i vissa fornsvenska handskrifter. En annan viktig öfverensstämmelse med fornsvenskan (och forndanskan) utgör behandlingen af *ia*, som isynnerhet i östra Norge blir *iæ*, t. ex. *hiærta* (fisl. *hiarta*) hjärta. Sedan Norge 1319 förenats i personalunion med Sverge, börja rena svecismer att vinna insteg i norska skriftspråket. Äfven för öfrigt har 1300-talet att uppvisa flera afvikelser från det äldre språkbruket. I stället för *rl* och *rn* uppträda stundom *ll* och *nn*, t. ex. *kall* (äldre *karl*) karl, *konn* (*korn*) korn, *prestanner* (*prestarnir*) prästerna; *i* blir *y* före *r, l, f, p, m* med följande konsonant, t. ex. *hyrðir* (*hirðir*) herde, *lykyll* (*lykill*) nyckel; slutande *-r* efter konsonant ersättes af *-ur, -or* i sydvästra, *-ir, -er* i nordvästra, *-ar, -er, -ær* i östra Norge, hvaraf sedan stundom blott *-a, -e, -æ*, t. ex. *hester* (*hestr*) häst, *bóker* (*bøkr*) böcker, namnen *þolleifær* (*þorleifr*), *Gudlæifæ* (*Guðleifr*). På grund af dessa och dylika förändringar kallas ofta den yngre fornnorskan från och med 1350 för »medelnorska». Vid öfvergången till 1400-talet visar sig begynnande *kv* för äldre *hv* (dock icke i pronomina, där *kv* uppträder blott i västra Norge), t. ex. ortnamnet *Qviteseið* (af *hvítr* hvit). Under 1400-talet, då Norge är i union med Danmark och tidtals äfven med Sverge, upptagas i norskan en mängd danismer och en och annan svecism. Exempel på det senare är 2 pers. pl. på *-in* (för *-ir, -ið*), t. ex. *vilin* I viljen; *høgh* för *hár* hög. Bland de förra äro de

viktigaste: att *b, d, g* uppträda i stället för *p, t, k* efter vokal, t. ex. ortnamnen *Nabø* (äldre *Napa*), *Tvedæ sogn* (*þveita sókn*); att *-a* i ändelsen ersättes af *-e*, t. ex. *høre* (*høyra*), *søghe* (*sókia*); enstaka danska ordformer såsom *iek* (*ek*) jag, *se* (*siá*) se, *spørge* (*spyria*) fråga m. m. Mot slutet af medeltiden växer detta danskans inflytande med jättesteg, så att den norska litteraturen aftynar och norska såsom skriftspråk slutligen alldeles undantränges af danska. Under 1400-talet äger Norge knappast någon annan litteratur än diplomer, och redan vid slutet af århundradet är det alldeles öfvervägande antalet af dessa skrifvet på ett språk, som är nästan ren danska. På 1500-talet träffas på norska skrifna diplomer endast som sällsynta undantag, och från och med Norges införlifvande med Danmark (1537) samt reformationen, då bibeln och de gamla lagarna öfversättas till danska, icke norska, är danskan afgjordt Norges litteraturspråk och därjämte stadsbefolkningens och de läskunnigas talspråk. För uppkomsten i nyare tid af ett norskt skriftspråk och bildadt talspråk redogöres nedan (s. 45) vid framställningen af danska språkets historia.

Dialektiska olikheter visa sig i stort antal uti de norska diplomerna från 1200-, 1300- och 1400-talen. Synnerligast framträdande är motsättningen mellan språket i västra Norge, som i åtskilligt utvecklar sig så som dotterspråket isländskan, och det i östra Norge, som har att uppvisa ännu mera iögonenfallande öfverensstämmelser med den samtida fornsvenskan. De viktigaste östländska dialektegenheterna på denna tid torde vara: i st. för *a* uppträder *æ* i pron. *þænn* den, *þæt* det och adv. *þær* där (så redan på 1200-talet), senare (på 1300-talet) äfven uti ändelser efter lång rotstafvelse, t. ex. *sendæ*

sända, *hoyræ* höra (men t. ex. *gera* göra, *vita* veta); *y* blir stundom *iu* före *r*, *l* med följande konsonant, t. ex. *hiurðir* herde, *lykiull* nyckel för *hyrðir*, *lykyll* (ännu äldre *hirðir*, *lykill*, se s. 22); slutande *-r* efter konsonant blir *-ar*, *-er*, *-ær*, stundom blott *-a*, *-e*, *-æ*, t. ex. *prestar* (*prestr*) präst, *bókar* (*bókr*) böcker, dat. sg. *bróða* (*bróðr*) åt en broder; *tl* öfvergår till (*t*)*sl*, t. ex. *lisla* (*litla*) lilla, namnet *Atsle*, *Asle* (*Atle*); *rs* ger ett tjockt *s*-ljud (tecknat *ls*), t. ex. *Bærdols*, gen. af namnet *Bergþórr*; *nd*, *ld* assimileras till *nn*, *ll*, t. ex. *bann* (*band*) band, ortnamnet *Vestfoll* (*Vestfold*); spår uppträda (redan på 1200-talet) af den vokalharmoni, »tiljævning», som för de östligare nynorska dialekterna är i så hög grad karakteristisk, t. ex. *oko*, *uku* för *vaku* (fisl. *vǫko*, *-u*, ack. sg. af *vaka* vaka) eller *mykyt* för *mykit* mycket. Såsom västländska dialektegendomligheter äro däremot att märka: slutande *-r* efter konsonant blir *-ur*, *-or* eller (jfr s. 22) *-ir*, *-er*, t. ex. *vetur* (*vetr*) vinter, *réttur* (*réttr*) riktig, *aftor* (*aftr*) åter; *sl* öfvergår till *tl*, t. ex. *sytla* (*sýsla*) syssla; *h* före *w* blir *k* äfven i pronomina, t. ex. *kuer* (*huerr*) hvem, *kuassu* (*huersu*) huru. Denna dialektsplittring synes hafva gripit mer och mer omkring sig och troligen än raskare utvecklat sig, sedan ett norskt skriftspråk icke längre fanns; så att man torde kunna antaga, det omkr. 1600 den nuvarande dialektfördelningen (om hvilken se s. 47 f.) i allt väsentligt varit utbildad. Åtminstone framgår af det äldsta arbetet i norsk dialektforskning, prästen Chr. Jensens »Norsk dictionarium eller glosebog» 1646, att dialekten i Søndfjord (i västra Norge) då hade väsentligen sitt nuvarande utseende. Detsamma tycks hvad beträffar dialekten i Valders (i södra Norge) framgå af ett litet calendarium af år 1644 å en trästaf. — I hvad

mån de fornnorska dialekterna på Färöarna, i Irland och Skottland samt på de skotska öarna och Man afveko från modersmålet, är omöjligt att i detalj bestämma med ledning af de, frånsedt ännu fortlefvande ortnamn, jämförelsevis få språkminnesmärkena därifrån, nämligen runinskriften vid Kirkebø (från något före 850), en lagsamling (skrifven mellan 1320 och 1350) och några diplomer (från och med början af 1400-talet) från Färöarna, några diplomer och 30 runinskrifter (från omkr. 1150) från Orkneyöarna, några diplomer från Shetlandsöarna och 26 runinskrifter (från omkr. 1050—1100) från Man, af hvilka minnesmärken runinskrifterna på grund af sin ofullkomliga ortografi naturligtvis äro föga upplysande. Om Orkney-dialekten vet man dock åtminstone, att uti ord begynnande på *hl, hn, hr* bevarades detta *h* ända in på 1200-talet, således minst 200 år längre än i Norge.

Den fornnorska grammatikens studium har hittills nästan alltid behandlats i sammanhang med den fornisländskas, och på grund af den fornisländska litteraturens vida större omfång och värde har då vanligen den fornnorska grammatiken utgjorts af ett i noter o. d. inströdt, i följd däraf ofullständigt och äfven för öfrigt vansköttt, bihang till den fornisländska. Därför finnes ännu ingen uttömmande framställning af norskans beskaffenhet under äldre tider. För sin tid förtjänstfull, ehuru kortfattad och numera mycket antikverad, var dansken N. M. Petersens († 1862) framställning i »Det danske, norske og svenske sprogs historie», II, 1830. Bland dem som i senare tid gjort sig särskildt förtjänta om fornnorskans kännedom må här företrädesvis framhållas svensken E. Wadstein (»Fornnorska homiliebokens ljudlära» 1890) och norrmännen

M. Hægstad (»Gamalt trøndermaal» 1899, »Maalet i dei gamle norske kongebrev» 1902), E. Hertzberg (»Glossarium» till »Norges gamle love» 1895) och O. Rygh († 1899; »Norske gaardnavne» 1897 ff., »Gamle personnavne» 1901, m. m.).

III. SVENSKAN kallas före reformationen (1527)

1. FORNSVENSKA. Dennas språkområde omfattade först och främst Sverge utom dess nordligaste del, där lapska (och finska?) talades, och dess sydligaste (Skåne, Halland och Blekinge, hvarom se s. 40) samt vissa delar af västra Sverge (hvarom se s. 20); vidare stora kustområden i Finland, Estland och Livland med dithörande öar; ändtligen talades svenska, såsom redan (s. 4) nämndt är, under en längre tid å vissa orter i Ryssland. Den äldsta, men också minst gifvande källan för vår kännedom om fornsvenskan utgöres af de lånord, nästan uteslutande personnamn (nära 100), hvilka vid ryska rikets grundläggning af svenskar år 862 inkommo i ryskan, och af hvilka de flesta, delvis omstöpta i följd af ryska ljudlagar, träffas i två ryska urkunder af 911 och 944. Sådana äro t. ex. *Igor* (fsv. *Ingwar*), *Rurik* (*Röriker*), *Oleg* (*Hiælge*, biform till *Helge*), *Olga* (*Hiælga*, *Helga*). Af ungefär lika gammalt datum, men en oändligt mera gifvande källa, äro de till ett antal af nära 2,000 uppgående runinskrifter, som, ristade på sten (sällan trä, metall eller andra ämnen), förekomma spridda öfver nästan hela Sverge, men ojämförligt talrikast (inemot hälften af hela antalet) i landskapet Uppland och därnäst i Södermanland (inemot 300 inskrifter), Östergötland och på Gottland (hvartdera landskapet med öfver 200 inskrifter). Till innehållet äro de oftast graf- eller minnesskrifter öfver aflidna anförvanter, sällan allmänna

kungörelser. Formen är i omkr. 160 inskrifter, alla från tiden 850—1200, metrisk, åtminstone delvis. De flesta äro anonyma, såtillvida att man icke känner ristarens namn, men väl i regeln den, som föranstaltat inskriften. Bland de omkring 70 namngifna ristarna äro de tre produktivaste: Ubiʀ, Bali och Asmundr Karasun, som alla hade sin verkningskrets förnämligast i Uppland, och af hvilka den förstnämnde nämnes på öfver 30, de båda senare hvardera på ungefär 20 runstenar. Dessa inskrifter äro af högst olika ålder, tillhörande fornsvenskans alla århundraden, men de allra flesta torde förskrifva sig från 1000- och 1100-talen. Från heden tid äro jämförelsevis få; likaså från medeltidens båda sista sekler. De äldsta af alla (från omkr. 850—900) torde vara de från Sparlösa i Västergötland, Ingelstad i Östergötland och Gursten i norra Småland. Från omkr. 900 är sannolikt runstenen vid Rök i Östergötland, hvars inskrift öfverträffar alla andra både genom sin längd (öfver 150 ord och 750 runor) och sitt i språkligt och kulturhistoriskt afseende lika viktiga innehåll, utgörande ett fragment, delvis i poetisk form, af en fornsvensk hjältesaga. Från omkr. 1050 hafva vi dels Asmundr Karasuns ristningar, dels de s. k. Ingvar-stenarna, till antalet ungefär 20, resta de flesta uti Södermanland öfver dem, som fallit på ett stort härnadståg till östra Europa under anförande af en viss Ingvar, dels ock de inskrifter, som ristats af Bali. Något senare äro de af Ubiʀ ristade inskrifterna, och ungefär samtidiga med dessa eller från början af 1100-talet äro såväl den viktiga inskriften å dörringen från Forsa kyrka i Hälsingland, innehållande den äldsta bevarade uppteckningen af ett skandinaviskt lagstad

gande, som åtskilliga andra inskrifter från samma landskap, hvilka använda en egendomlig afart af det vanliga runalfabetet, de »stafl ösa» runorna, såsom t. ex. den ganska långa (omkr. 340 runor) stamtafleinskriften å Malstad-stenen. De följande århundradenas inskrifter äro af mindre språkligt intresse, enär man från och med 1200-talet har att tillgå en annan och bättre källa för fornsvenskan, nämligen en verklig litteratur. Denna har endast till ytterst obetydlig del varit skrifven med runor, och af denna runlitteratur har för öfrigt intet till våra dagar bevarats. Den med latinska bokstäfver nedskrifna litteraturen är såväl till innehåll som omfång ojämförligt underlägsen den fornisländska, men öfverträffar icke obetydligt den fornnorska. Den står efter båda i ålder, ity att den tager sin början först på 1200-talet. Äldst bland nu bevarade handskrifter är en på 1280-talet skrifven, i språkligt afseende ytterst viktig handskrift af den äldre Västgötalagen. Från förra hälften af 1300-talet äro hufvudhandskrifterna af Upplandslagen, Södermannalagen och Västmannalagen. Af andra i språkligt afseende mera viktiga arbeten må här nämnas blott de båda handskrifter af legendariskt innehåll, som pläga benämnas Cod. Bureanus (från något efter 1350) och Cod. Bildstenianus (skrifven mellan 1420—1450), samt den stora Oxenstiernska handskriften, ett sammelverk af öfvervägande legendartadt innehåll och till större delen nedskrifvet år 1385. Af stor vikt är ock den mängd af fornsvenska diplomer, som i original alltifrån 1343 äro att tillgå, ehuru först på 1360-talet svenskan blir vanligare än latinet såsom officiellt urkundspråk.

Fornsvenskan under sin äldsta, för-litterära tid

(800—1225) är till sin språkform af fullt ut lika ålderdomligt skaplynne som den samtida fornisländskan och fornnorskan. Rökstensinskriftens början, som skrifves: *ᴀft uᴀmuþ stanta runᴀʀ þᴀʀ. in uᴀrin fᴀþi fᴀþiʀ ᴀft fᴀikian sunu*, och som troligen uttalades: *aft Wāmōð standa rūnaʀ þāʀ; en Warinn fāði faði aft fæighian sunu* (d. v. s. efter W. stå dessa runor; och fadern W. skref dem efter dödsdömd son), skulle på samtida fornisländska helt säkert hafva lydt på ungefär samma sätt, så när som på det sista ordet, hvilket borde hafva haft den mindre ursprungliga formen *sun*. De ändringar, språkformerna under denna tid undergå, äro i allmänhet sådana, som ungefär samtidigt drabba alla de nordiska språken, t. ex. utbytet af lent *ʀ* mot vanligt *r* (Rök *rūnaʀ*, yngre *rūnar* runor, af *sþ* mot *st* (på 900-talet *raisþi*, yngre *ræisti* reste); eller åtminstone äro de gemensamma med fornnorskans, t. ex. förstummandet af *h* före *l*, *n*, *r* (på 900-talet *hrauʀ*, yngre *rōr* stenhop), utbytandet af nasalvokaler (sist de långa) mot onasalerade. Väsentligen annat är förhållandet under, hvad man kan kalla, fornsvenskans klassiska period (1225—1375), d. v. s. de yngre runinskrifternas och den äldsta litteraturens tid. Språket är då redan bjärt skildt från det fisl.-fno. litteraturspråket, ehuru ännu icke i högre grad från det forndanska. Äldre Västgötalagens ord: *falder klockæ nider i horoþ manni, boti soken marchum þrim, en han far banæ af* (d. v. s. faller klocka i hufvud på någon, böte socknen 3 mark, om han dör däraf), skulle på samtida isländska lyda: *fellr klukka niðr i hǫfuð manni, bœti sókn mǫrkum þrim, ef hann fær bana af*. Redan dessa få ord visa oss exempel på följande oursprungligheter i svenskan: *d* inskjutes mellan *ll* (*nn*) och ett

följande *r* (liksom *b* mellan *m* och *l* eller *r* samt *p* mellan *m* och *t* eller *n*, t. ex. *himblar,* fisl. *himlar* himlar; *sampt,* fisl. *samt* samt); en hjälpvokal inskjutes mellan ordslutande *r* och en föregående konsonant; *a* ersättes i ändelser ofta af *æ*; ändelsens *u* verkar ingen förändring hos ett föregående *a*; presens har lånat infinitivens vokal (och preteritum konj. den i pret. indik. plur.). Andra viktiga förändringar, som visa sig vid samma tid, men som åtminstone delvis nog äro af något äldre datum, äro: alla diftonger ha kontraherats, t. ex. *ōgha,* fisl. *auga* öga, *drōma,* fisl. *dreyma* drömma, *stēn,* fisl. *steinn* sten (spår häraf redan på 1100-talet); *e* har blifvit *æ*, t. ex. *knǣ,* fisl. *kné* knä; *ia* har blifvit *iæ* såsom i norskan, t. ex. *hiærta,* fisl. *hiarta* hjärta; *iū* har blifvit *ȳ* efter *r* och efter konsonant med följande *l*, t. ex. *rȳka,* fisl. *riúka* ryka, *flȳgha,* fisl. *fliúga* flyga; hos verbet hafva de tre personerna i singularis till sin form sammanfallit (utom i det s. k. starka pret.); 2 pers. plur. ändas på *-in* i st. för *-eð, -oð*, t. ex. *farin,* fisl. *fareð* faren, *fōrin,* fisl. *fóroð* foren). 1300-talet medför nya viktiga förändringar: så t. ex. öfvergår kort *y* till *o* i en mängd ställningar (*dyr* har blifvit *dor* dörr o. d.); en s. k. vokalbalanslag inträder, enligt hvilken ändelsevokalerna *i, u* stå efter kort rotstafvelse, men efter lång stafvelse i deras ställe *e, o* inträda, t. ex. *gudhi* åt Gud, *til salu* till salu, men (*gamal*) *i gardhe* gammal i gårde, *for visso* helt visst; hos pronomina börja dat. och ack. att i form sammanfalla. Ordförrådet har ännu upptagit endast få lånord, mest kyrkliga genom kristendomen införda uttryck af ursprungligen latinsk och grekisk börd, t. ex. *kors* kors, *brēf* bref, *skōle* skola, *præster* präst, *almōsa* allmosa. Vid midten af 1300-talet undergår skrift-

språket, samtidigt med dess utbildande till ett för hela landet gällande »riksspråk», en betydande omstöpning. Denna »yngre fornsvenska» eller »medelsvenska» (1375—1526) kännetecknas hufvudsakligen af följande: långt *a* har öfvergått till *å*, och *io* (utom före *g, k, rdh*[1], *rt*) till *iø*, t. ex. *miol* mjöl, *biorn* björn (men *thiokker* tjock, *fiordher* fjord, *hiorter* hjort); *g* och *k* (samt *sk*) uppmjukas före »lena» vokaler till *dj* och *tj* (*stj*); i obetonad stafvelse öfvergå *k* och *t* ofta till *gh* och *dh* (t. ex. *Swērighe* för *Swērīke, lītedh* för *lītit*; artiklarna *þæn* (eller *hin*) »den» och (något senare) *en* »en» komma i bruk; särskilda pronomina för dualis upphöra att begagnas; relativet *ær* »som» ersättes af *sum;* part. pres. får en biform på *-s*, t. ex. *gangandis* jämte *gangande* gående. Något senare visa sig följande företeelser: kort vokal förlänges före enkel konsonant, först i sluten stafvelse, t. ex. *gaf* gaf, sedan äfven i öppen, t. ex. *hava* hafva; hjälpvokal insättes äfven mellan ordslutande *l, n* och en föregående konsonant, t. ex. *gavel* gafvel, *ōken* öken; kort *i* blir i öppen stafvelse *ē*, t. ex. *lēva* för äldre *liva* lefva; *th* öfvergår till *t*; en ny konjugation utan infinitivändelse, men med dubbelt preteritimärke, utbildas, t. ex. *bō, bodde, bott* för äldre *bōa, bōþe, bōt.* På grund af landets politiska och merkantila förhållanden öfversvämmas ordförrådet nu af lågtyska lånord, mest sociala och industriella termer, såsom de många verberna på *-ēra*, t. ex. *hantēra*, substantiverna på *-erī*, t. ex. *roverī*, *-inna*, t. ex. *førstinna* furstinna, *-hēt*, t. ex. *frōmhēt*, de med prefixet *be-* bildade orden, t. ex. *betala*, och en massa andra, t. ex. *klēn, smaka, grōver* grof, *punger, tukt, brūka,*

---

[1] Typen þ utbytes vid denna tid mot *th* och *dh*, allteftter uttalet.

twist, störd, arbēta, frōkoster frukost o. s. v. Mot slutet af perioden är på grund af de politiska förhållandena ett danskt inflytande på språket i hög grad märkbart, och detta sträcker sig äfven till ljud- och formläran, så att t. ex. alla olika ändelsevokaler hålla på att utträngas af danskans enformiga *-e*, de hårda konsonanterna *p, t, k* af *b, d, g* såsom i danskan, och imperativens 2 pers. plur. får ändas på *-er* jämte *-en*, t. ex. *tagher* för äldre *takin* tagen.

Dialektolikheter äro obestridliga såväl uti runinskrifterna som i litteraturen, men i de förra undandöljas de flesta genom den särdeles onöjaktiga ljudbeteckningen, som under samma tecken inrymmer de mest skilda ljud (så t. ex. angifvas *o, u, y, ö* genom samma runa); och i litteraturen inskränkas de till ett minimum genom det då vaknande intresset att skapa ett riksspråk och genom vissa provinsers, t. ex. Östergötlands, öfverväldigande bidrag till och däraf följande inflytande på litteraturen. För öfrigt är hela denna fråga ännu otillräckligt undersökt. Endast en dialekt är i skrift bjärt återspeglad, nämligen ön Gottlands, hvilken så väsentligt skiljer sig från fastlandets fornsvenska, att man med allt skäl genom termen forngutniska betecknat den såsom i viss mening ett särskildt språk. Källorna för densamma äro ganska rika. De bestå för det första af mer än 200 runinskrifter, bland hvilka särskildt äro att märka den mycket gamla från Tjängvide (900-talet), de sju intressanta och rätt utförliga från Ardre (förra hälften af 1000-talet), den mer än 300 runor långa från Hauggrän (inemot 1100) samt framför allt den något efter 1200 tillkomna, 431 runor (102 ord) långa — näst Rökstenens den längsta, som finnes — å en dopfunt i Åkirkeby på

Bornholm, där Kristi lefnad i bild och ord tecknas. Vidare äger forngutniskan en litteratur, bestående af en med runor skrifven, numera förlorad, kalender från år 1328, öns lagbok i en handskrift från omkr. 1350, ett samtidigt sagohistoriskt stycke och en yngre gillestadga. Språket skiljer sig från fastlandets förnämligast genom följande egenheter: de gamla diftongerna äro kvar, t. ex. *auga* öga, *droyma* (fisl. *dreyma*) drömma, *stain* (fisl. *steinn*) sten, och en triftong har uppstått genom öfvergång från *iu* till *iau*, t. ex. *fliauga* (fisl. *fliúga*) flyga; *æ* och *ø* hafva blifvit *e* och *y*, t. ex. *mēla* (fisl. *mǽla*) tala, *dȳma* (fisl. *dǿma*) döma; kort *o* förekommer nästan blott före *r* och är annars ersatt af *u*; *w* har bortfallit före *r*, t. ex. *raiþi* vrede; genit. sg. af fem. på *-a* ändas på *-ur* i st. för på *-u*, t. ex. *kirkiur* kyrkas. — I hvad mån de utan tvifvel egendomligt utvecklade dialekterna öster om Östersjön afveko från modersspråket, är på grund af bristande källor omöjligt att bestämma.

Den förste som i någon mån vårdade sig om det fornsvenska språkstudiet är den månglärde svensken J. Bureus († 1652), som genom flera runologiska arbeten (alltsedan 1599) fäste uppmärksamhet på och väckte intresse för runminnesmärkena och genom sitt utgifvande (1634) af den utmärkta fornsvenska skriften »Um styrilse konunga ok høfdhinga» äfven för den fsv. litteraturen. Hans nu förlorade arbete »Specimen primariæ linguæ Scantzianæ» 1636 lämnade blott en mycket kort öfversikt af den fsv. ordböjningen, men är anmärkningsvärdt såsom det första försöket i sitt slag och torde öfver hufvud vara det äldsta försöket i nyare tid till grammatisk behandling af något som helst forngermanskt språk. Runforskningen fick i Sverge en glansperiod

på 1600-talet, då bl. a. M. Celsius († 1679) tydde »de staflösa runorna» (se s. 28) och J. Hadorph (äfven förtjänstfull som utgifvare af fsv. texter; † 1693) afbildade öfver 1,000 runinskrifter, utgifna af J. Göransson under namnet »Bautil» 1750. Under 1700-talet försummades fornsvenskan nästan alldeles. I vårt sekel har dels den fornsvenska runforskningen värdigt representerats bl. a. genom svensken J. G. Liljegrens († 1837) sammelverk »Run-Urkunder» 1833 och norrmannen S. Bugges snillrika tolkning och grammatiska behandling af många bland de viktigaste inskrifterna, särskildt Rökstenens; dels har den fsv. litteraturen gjorts till föremål för grammatisk behandling. Ett första utkast till svensk språkhistoria finnes i dansken N. M. Petersens ofvan (s. 25) nämnda arbete (1830) och en uppränning till en fornsvensk grammatik i norrmannen P. A. Munchs arbete (se s. 16) »Fornsvenskans och fornnorskans språkbyggnad» 1849. Men fsv. grammatik som en själfständig vetenskap existerar först i och med svensken J. E. Rydqvists († 1877) storartade verk »Svenska språkets lagar» (6 delar, 1850—83) och den litteratur, som däraf i hans fädernesland framkallats. Den af Rydqvist jämförelsevis föga tillgodosedda ljudläran har sedan med framgång bearbetats förnämligast af L. F. Läffler och A. Kock; öfriga områden förnämligast af nutidens främste kännare af fornsvenskan K. F. Söderwall, hvars under utgifning varande hufvudverk »Ordbok öfver svenska medeltidsspråket» 1884 ff. upptar den yngre fornsvenskans ordförråd och tillsammans med den berömde textutgifvaren C. J. Schlyters († 1888) »Ordbok till samlingen af Sveriges gamla lagar» 1877, som upptar den äldsta litteraturens ordskatt, på ett värdigt sätt

tillgodoser fordringarna på ett fornsvenskt lexikon. Den enda sammanhängande grammatiska framställningen efter Rydqvists numera naturligtvis i mycket föråldrade är A. Noreens »Altschwedische Grammatik» 1897 ff.

2) NYSVENSKAN kan anses hafva fått sitt första mera betydande språkminnesmärke uti Sverges första fullständiga bibelöfversättning, utgifven 1541 af bröderna Laurentius och Olaus Petri m. fl., men efter landets regent vanligen kallad Gustaf I:s bibel. Under de närmast följande åren är den svenska litteraturen på grund af religiösa och politiska förhållanden af ett öfvervägande religiöst och historiskt-politiskt innehåll samt har i följd af humanismens inflytande en lärd prägel. Den är därför icke någon uttömmande källa för språkforskningen. Först från midten af 1600-talet, då en egentlig skönlitteratur uppstår, hvars främsta målsmän såsom Stiernhielm, Columbus och Spegel speciellt intressera sig för språkets ans och rikedom, ger litteraturen en allsidig belysning åt språket. Bland 1700-talets författare bör framför alla Dalin framhäfvas såsom i viss mån skapare af den tidens prosastil; från slutet af århundradet Kellgren och Bellman såsom representanter af resp. det högre och det lägre poetiska språkbruket. På 1800-talet torde väl skalderna Tegnér och Wallin genom den enorma spridning, deras verk vunnit, hafva utöfvat största inflytandet på och vara mest typiska för språkbruket, åtminstone vid seklets midt.

Hvad språkformen beträffar skilja sig de äldsta nysv. skrifterna, t. ex. G. I:s bibel, redan tämligen skarpt från de yngsta fornsvenska.[1] Man märker nämligen en

[1] Äfven själfva skrifsättet har blifvit betydligt förändradt genom införandet af de nya typerna *å* (sedan 1526 års öfver-

bestämd tendens att utrota danismerna och återupptaga inhemska och till dels ålderdomliga former. Dock saknas icke flera drag af yngre språkutveckling; så t. ex. ändas nu alla genitiver på *-s* (både i sg. och pl.), en ändelse som förut endast tillhört vissa deklinationer. Och trots många författares i viss mån arkaiserande tendenser både i fråga om ordformer och ordförråd ändrar sig dock språket under 1500- och 1600-talen ganska raskt. *Sj* och *stj* (såväl ursprungligt som af *sk* före »len» vokal uppkommet, se s. 31) sammansmälta till ett enhetligt *sje*-ljud; *dj* (både ursprungligt och af *g* före »len» vokal uppkommet) har, åtminstone vid slutet af 1600-talet, i riksspråket förlorat sitt *d* (jfr skrifningar såsom *diufwer*, *giättar*, *envogé* för *jufver*, *jättar*, *envoyé*); *hj* blir *j* (man får se *jort* för *hjort* och *hjärpe* för *järpe*); de inskjutna *b*, *p* i t. ex. *himblar* himlar, *hambrar* hamrar, *jämpn* jämn, *sampt* samt förstummas; i verbets plural antar 1 pers. samma form som 3 pers., t. ex. *vi fara*, *foro* för *vi farom*, *forom*; pronomen *I* får biformen *Ni*, som redan omkr. 1650 är i fullt bruk i talspråket; adjektivet förlorar så småningom all kasusböjning; hos substantivet sammanfalla nom., dat. och ack. redan vid midten af 1600-talet, och vid böjning med slut-artikel genomföres den principen, att numerus och kasus icke som förr uttryckas hos både substantivet och artikeln, utan numerus blott hos det förra, kasus blott hos den senare. Neutra på vokal, som hittills saknat pluraländelse, antaga i pl. *-n*, några *-er*, t. ex. *bi-n*, *bageri-er*. Öfver hufvud kan man säga, att det fsv.

sättning af Nya testamentet), *ä*, *ö* (båda redan i den äldsta på svenska tryckta bok: J. Gersons »Aff dyäffwlsens frästilse», öfversatt af Ericus Nicolai, 1495) för *a(a)*, *æ*, *ø*.

böjningssättet omkring år 1700 redan är så godt som fullständigt uppgifvet, ehuruväl ett i språkligt afseende så viktigt arbete som den s. k. Karl XII:s bibel af år 1703 genom afsiktligt kvarhållande af det gamla språkbruket kommit att få ett mycket gammalmodigt utseende. Arkaiserande tendenser hos vissa författare i slutet af 1600-talet har man att tacka för de många lånord från fornsvenskan och isländskan, med hvilka språket nu riktades, t. ex. *fager, härja, later, snille, tärna, tima* o. s. v. Dessutom upptagas under hela 1500- och 1600-talen från latinet, i följd af humanismen, lärda uttryck och från tyskan, mest genom reformationen och trettioåriga kriget, hela massor af ord, t. ex. *tapper, prakt, hurtig* o. s. v., särskildt en mängd på *an-, er-, för-, ge-* begynnande. På 1600-talet börja på grund af Frankrikes alltmer stigande politiska och litterära betydelse äfven franska ord att ymnigt upptagas, och dessa lån snarare till- än aftaga under 1700-talet. Sådana äro *affaire* affär, *respect* respekt, *talent* talang, *charmant* m. fl. Först på 1800-talet märkas, i synnerhet vid midten af århundradet, starka och medvetna ansatser i puristisk riktning jämte nya försök såväl till rik nybildning som till upptagande af ord, dels ur fornspråket, t. ex. *id* flit, *mäla* tala, *fylking* trupp o. s. v., dels ur dialekterna t. ex. *bliga* titta stint, *flis* skärfva, *skrabbig* skral o. d.; så att den nuvarande ordskatten redan i ovanligt hög grad afviker från den, som uppträder t. ex. i 1600-talets litteratur. I ljud och former däremot hafva de sista båda århundradena medfört jämförelsevis få förändringar af större betydenhet, så att man i det stora hela kan säga, att den s. k. »yngre nysvenskan», sådan den visar sig i sina äldsta viktigare alster, Dalins Argus

(1732—34) och 1734 års lag, föga skiljer sig från nutidens språk. Dock hafva på 1700-talet spiranterna *dh* och *gh* försvunnit och ersatts af *d* och *g* (*gh* dock efter *l* och *r* af *j*), t. ex. *bröd* för *brödh, lag* för *lagh* (men *svalj*. skrifvet *svalg*, för *svalgh*); *hw* har blifvit *v* (dialektiskt redan omkr. 1400), t. ex. *valp* för *hwalper; lj* likaså *j*, t. ex. då *ljuster* uppträder skrifvet *juster; rd, rl, rn, rs, rt* öfvergå till enhetliga ljud, och verbets pluralformer utträngas af singularen, något hvaraf spår visat sig redan mycket tidigt. En genomgripande förändring, som sakta men säkert under svenskans alla perioder ungefär likformigt genomförts, är hufvudaccentens flyttande till ordets början i de fall, där den ursprungligen stått närmare dess slut, en tendens som utmärker alla de nordiska språken, men i svenskan kanske drifvits längst. Redan i urnordisk tid flyttades accenten i de flesta enkla ord, men den ursprungligen betonade stafvelsen bibehöll i musikaliskt afseende hög ton och i fråga om tonvikt ett bitryck, hvadan två väsentligt skilda tonfall uppstodo, det »akuta» i ord, som sedan urminnes tid haft accenten på rotstafvelsen, t. ex. i fisl. *stígr* du stiger, kompar. *betre* bättre, och det »grava» i ord, som i senare tid flyttat dit accenten, t. ex. i fisl. pret. pl. *buðom* (sanskrit *bubudhimá*) vi bjödo, part. pret. *bitenn* (sanskr. *bhinnás*) biten. Sedan kom turen till de sammansatta ord, som hade hufvudaccenten på senare sammansättningsleden, och den motsats som ännu röjes i t. ex. tyskans *úrteil: ertéilen* har så småningom mer och mer upphäfts till förmån för det förra betoningssättet. I den nutida svenskan hvilar hufvudaccenten mera sällan (och företrädesvis i yngre lånord) på annan stafvelse än den första, t. ex. i *lekámen, välsígna (aptít, maskín, kalás).*

Det vetenskapliga studiet af nysvenskan daterar sig från Sverges storhetstid, senare hälften af 1600-talet. Den första egentliga grammatiken är skrifven 1684 (men tryckt först år 1884) af Er. Aurivillius, men på latin. Den första på svenska är af N. Tiällmann, 1696. Från 1600-talet förtjäna företrädesvis att omnämnas A. Sahlstedts 1769 och A. af Botins 1777, från början af 1800-talet P. Mobergs 1815 och G. P. Boivies 1820. Emellertid frambragtes föga af värde före Rydqvists ofvannämnda stora arbete, som om också företrädesvis behandlande fornspråket, dock äfven för nysvenskan är af stor vikt. Från de sista årtiondena må för sina språkhistoriska forskningar särskildt framhållas K. F. Söderwall, F. A. Tamm, A. Kock och E. Hellquist. Det nutida språket har ännu ej rönt en fullt tidsenlig behandling, annat än i afseende på vissa delar af grammatiken, som förtjänstfullt behandlats af bl. a. J. A. Aurén, J. A. Lyttkens och F. A. Wulff (i flera gemensamma arbeten), E. Tegnér och G. Cederschiöld. En god men knapp öfversikt af ljud- och böjningsläran lämnar engelsmannen H. Sweets »Sounds and forms af spoken swedish» 1879. — Försök i ordboksväg förekomma redan på 1500-talet, t. ex. (äldst) den anonyma »Variarum rerum vocabula cum sueca interpretatione» 1538, och Elaus Petri Helsingius' »Synonymorum libellvs» 1587. Från 1600-talet förtjänar särskildt framhållas den omfångsrika »Index sueco-latinus», som ingår i Jonas Petri Gothus' stora latinska lexikon, den s. k. Linkopensen, 1640. Den första ordentliga ordboken är af H. Spegel 1712, och 1769 publicerade Sverges troligen största språksnille Joh. Ihre († 1780) sitt stora »Glossarium Suiogothicum»,

en väsentligen etymologisk ordbok. Af senare ordböcker äro de viktigaste A. Sahlstedts 1773, E. W. Westes utmärkta svensk-franska 1807 och A. F. Dalins 1850—53. År 1893 började Svenska akademien utgifva sin kolossalt anlagda ordbok.

IV. DANSKAN indelas äfvenledes i tvenne stora hufvudepoker:

1. FORNDANSKAN till reformationen. Dennas språkområde utgjordes ej blott af det nuvarande Danmark, utan äfven af de sydsvenska landskapen Halland, Skåne och Blekinge; vidare hela Schleswig samt, såsom ofvan (s. 4) nämndt, under en kortare tid äfven stora trakter i England och en del af Normandie. De äldsta språkminnesmärkena utgöras af runristningar, tillsammans omkring 250 stycken. De äldsta förskrifva sig ända från omkr. 800, t. ex. Snoldelev-stenens på Sjælland och Flemløse-stenens på Fyen. Från omkr. 900 äro de ganska utförliga inskrifterna från Tryggevælde på Sjælland och Glavendrup på Fyen, denna senare den längsta af alla kända danska runinskrifter (205 runor); från 900-talet inskrifterna vid Jællinge i Jutland, som handla om ett par af Danmarks äldsta historiska kungar (Gorm och Harald), och Vedelspang i Schleswig, äfvenledes med historiskt innehåll; från omkr. 1000 en sten vid Dannevirke i Schleswig, rest af Englands eröfrare Sven Tjuguskägg. En lika gammal källa äro de lånord, som från danskan inkommo i engelskan — de äldsta redan vid slutet af 800-talet, då de första danskarna slogo sig ner i England — samt i största mängd förekomma i den tidiga medelengelska skriften Ormulumm. Litteratur på danska uppstod först på 1200-talet. Den äldsta af de till vår

tid bevarade handskrifterna är från slutet af århundradet, skrifven med runor och innehållande Skånes lagbok. Från omkr. 1300 har man med latinskt alfabet bl. a. dels en handskrift upptagande såväl den äldre (»konung Valdemars») som den yngre (»konung Eriks») landslagen för Sjælland, dels den s. k. Flensborgshandskriften af Jutlands lag, dels slutligen en handskrift af Flensborgs stadsrätt. Dessa handskrifter representera lika många dialekter: Skånes (med Halland, Blekinge och Bornholm), Sjællands (med de öfriga öarna) och Jutlands (med Schleswig). Ett enhetligt skriftspråk existerade nämligen icke i forndansk tid, ehuruväl några af 1400-talets viktigaste litteraturalster, såsom prästen Michael Nicolais dikter (från och med 1496) och den äldsta på danska tryckta boken, Rimkrönikan 1495, genom sin delvis utmärkta behandling af språket kraftigt bidrogo till deras dialekts, sjælländskans, slutliga seger öfver de andra, inemot reformationstiden.

Hvad språkformen beträffar, skiljer sig denna under tiden 800—1200 nästan alls icke från fornsvenskans. Först i den äldsta litteraturen kan man spåra några tydliga skillnader, men dels äro dessa icke stora, dels är förhållandet vanligen endast det, att danskan något förr undergått förändringar, som sedan äfven gripit svenskan. Så t. ex. öfvergick långt *a* till *å* redan omkr. 1300, och *h* i *hj* och *hw* var uti danskan stumt redan vid slutet af 1300-talet. De ofvannämnda forndanska landskapslagarna afvika gemensamt från de fornsvenska nästan blott i följande punkter: nominativ och ackusativ hafva redan hos de flesta ord sammanfallit, t. ex. *kalf* kalf, men fsv. nom. *kalver*, ack. *kalf*; 2 pers. plur. ändas

på -*æ* (t. ex. *kōpæ,* men fsv. *kōpin* I köpen); konjunktiven har ingen skillnad mellan personer och numeri. Däremot skilja de sig inbördes ganska betydligt, hvarvid den skånska lagen öfverensstämmer med de svenska, de sjælländska intaga en mellanställning, men den jutska skarpast afviker. Så t. ex. skiljer Skånelagen på ändelsevokalerna *a, i, u,* som annars sammanfallit i *æ,* inskjuter *b* och *d* i vissa konsonantgrupper (liksom fsv., se s. 29 f.), har bevarat dativen och har i presens antagit infinitivens vokal, under det att den jutska lagen icke inskjuter *b* och *d,* har förlorat dativen och ofta har i presens annan (»omljudd») vokal än i infinitiven, i hvilka alla tre punkter de sjælländska lagarna vackla. — Tiden efter 1350, »medeldanskan», har ett väsentligen förändradt språk. Framför allt är att märka öfvergången af *k, p, t* efter vokal till *g, b, d,* t. ex. *tag* tak, *løbe* löpa, *æde* äta; *th* blir *t,* t. ex. *ting* ting; *gh* blir dels *w,* t. ex. *law* för *lagh* gille, dels *i,* t. ex. *vei* för *vægh* väg; *ld, nd* sammanfalla i uttal med *ll, nn; s* blir allmän genitivändelse i både sing. och plur. m. m. Ordförrådet, som förut endast upptagit få, mest kyrkliga, lånord, öfversvämmas nu, i synnerhet på grund af Hansestädernas öfvermäktiga inflytande, af tyska ord, t. ex. de på *be-, bī-, ge-, for-, und-* och *-hēd* samt en massa andra, såsom *blīve* blifva, *skē* ske, *frī* fri, *krīg* krig, *buxer* byxor, *jō* ju, *ganske* alldeles o. s. v.

Hvad studiet af forndanskan beträffar, så saknas ännu en forndansk grammatik, och endast få, men förträffliga, förarbeten därtill finnas, förnämligast afhandlingar af danskarna K. J. Lyngby och L. F. A. Wimmer — hvilken för öfrigt på ett storartadt sätt behandlat

de danska runinskrifterna — samt delvis N. M. Petersens »Det danske, norske og svenske sprogs historie» I, 1829, ett af de första arbeten, som togo hänsyn till den dittills alldeles förbisedda forndanskan. En kortfattad tidsenlig framställning af den danska språkhistorien har utgifvits af V. Dahlerup 1896. En stort anlagd ordbok till hela forndanska litteraturen utom den allra äldsta — för hvilken ingen nöjaktig ordbok finnes att tillgå — är sedan 1881 under utgifning af O. Kalkar; äldre och mindre är Chr. Molbechs († 1857) »Dansk glossarium», 1857 och 1866.

2. NYDANSKANS första betydande minnesmärke är den af Christiern Pedersen, Peder Palladius m. fl. gjorda bibelöfversättningen, den s. k. Kristian III:s bibel (1550), som utmärker sig genom sitt ovanligt rena och vackra språk, den nu till obestridt riksspråk upphöjda Sjælländskan. Det första världsliga verk, som förtjänar samma beröm, är A. Vedels († 1616) öfversättning af Saxo 1575. Den följande tiden ända till 1750 har endast i få arbeten att bjuda på en verkligt god danska. Dock måste såsom rentaf klassisk framhäfvas den s. k. Kristian V:s danska lag 1683. Annars har i allmänhet litteraturen genom humanismen påtryckts en i hög grad latinsk-fransk prägel, som är ganska bjärt framträdande äfven hos denna tids störste språkkonstnär, Holberg, hvilken afslutar den »äldre nydanska» perioden. Omkring 1750 börjar nämligen en ny tid, den »yngre nydanskan», med reaktion mot den förras språkbruk och med puristiska tendenser eller åtminstone bemödanden att rikta språket med, ofta efter tyskt mönster, nyskapade ord, t. ex. *omkreds* omkrets, *selv-*

stændighed självständighet, *valgsprog* valspråk, *digter* skald. De främsta målsmännen härför voro Eilschow och Sneedorf. Från och med deras tid kan man säga, att danskan i det väsentliga har sitt nuvarande utseende, om det ock är odisputabelt, att åtskilliga senare författare haft betydligt inflytande på språkbruket, så t. ex. framför allt J. Ewald († 1781) och Øhlenschlæger († 1850) på det poetiska uttryckssättet. Bland ännu senare författare må såsom stilistiskt inflytelserika framhållas N. F. S. Grundtvig († 1872), H. C. Andersen († 1875), S. Kierkegaard († 1855) och J. P. Jacobsen († 1885).

Såsom de viktigaste skillnaderna i språkform mellan 1700- och 1800-talen å ena sidan och 1500- och 1600-talen å den andra torde böra anföras: pluraländelse införes hos de flesta neutra, så att de på vokal antaga *-r*, t. ex. *riger* för äldre *rige,* pl. af *rige* rike, och af de på konsonant icke så få antaga *-e*, t. ex. *huse* för äldre *hus* af *hus* hus; subst. på *-ere* förlora sitt slut *-e,* t. ex. *dommer* för *dommere* domare; böjningen med bestämd artikel förenklas efter samma princip som i svenskan (se s. 36); verbets plural lånar — i det talade språket redan omkr. 1500, ja, i jutskan ännu tidigare — singularens form, t. ex. *drak* för *drukke* drucko, och preteritets konjunktiv ersättes af indikativen, t. ex. *var* för *vaare* vore.

Studiet af nydanskan har hittills icke synnerligen ifrigt bedrifvits. Den första nydanska grammatiken är af E. Pontoppidan 1668, men på latin; den första på danska affattade är den berömde P. Syvs af år 1685. Synnerligen framstående äro autodidakten J. Høysgaards arbeten (t. ex. »Accentueret og raisonneret grammatica» 1747), viktiga i synnerhet i fråga om

accentläran och syntaxen. Från förra hälften af detta århundrade har man Rasks språkhistoriska afhandling »Den danske Grammatiks Endelser og Former af det islandske Sprog forklarede» och hans grammatik 1830. En fullt tillfredsställande nydansk språklära finnes för närvarande icke; jämförelsevis bäst torde vara K. Mikkelsens från år 1894. För den nydanska språkhistorien redogör jämförelsevis utförligt Dahlerups ofvannämnda arbete. Ordförrådet finnes samladt för 1500- och 1600-talen i Kalkars ofvannämnda »Ordbog», för 1700- och 1800-talen dels i Videnskabernes selskabs stora, ännu ofulländade ordbok (1793 ff.), dels i C. Molbechs († 1857) »Dansk ordbog» 2 uppl. 1859.

Vi hafva ofvan (s. 23) sett, att vid reformationen danskan blef äfven Norges skriftspråk och bildade talspråk, ett förhållande som fortfor i 300 år, om det också är onekligt, att många norska författare under denna tid skrefvo ett språk, som ägde en starkt norsk färgning, t. ex. den framstående prosastilisten Peder Claussøn Friis († 1614), den folklige skalden Petter Dass († 1708) och i viss mån äfven 1700-talets båda litterära stormän Holberg och den än mer norske Wessel. Men först sedan Norge 1814 blifvit själfständigt, kan man tydligt märka den s. k. dansknorskan såsom utgörande en sig allt själfständigare utvecklande utgrening af danska riksspråket. De första bärarna af detta nya språk äro folklifsskildraren M. Hansen († 1842), skalderna H. Wergeland († 1845) och J. S. C. Welhaven († 1873), men i all synnerhet sagoberättarna P. C. Asbjørnsen († 1885) och J. Moe († 1882). I våra dagar har det ytterligare

utbildats i synnerhet genom de stora skalderna Ibsen och Bjørnson samt novellisten Lie, och man har med skäl sagt, att det i den förstnämndes arbeten nått sin klassicitet. Detta språk skiljer sig från danskan först och främst genom sitt ordförråd, som upptagit norska provinsialismer i massor (öfver 7,000 ord), mindre i fråga om ordens böjning, men däremot i hög grad i afseende på deras uttal. De allra bjärtaste afvikelserna härutinnan äro: *p, t, k* i stället för danskt *b, d, g,* där dessa äro af ungt datum (se s. 42), t. ex. *løpe:* d. *lobe* springa, *liten:* d. *liden* liten, *bak:* d. *bag* bak; *k* och *g* äro före »lena» vokaler ersatta af resp. *tj-* och *j*-ljud, under det att de »hårda» ljuden i danskan kvarstå; *r*, som icke skorras såsom i danskan, sammansmälter med följande *t (d), l, n, s* till enhetliga ljud liksom i svenskan; de båda urnordiska tonfallen (se s. 38) hållas fortfarande åtskilda i musikaliskt afseende i motsättning mot förhållandet i den entoniga danskan; m. fl. punkter, af hvilka nästan alla utgöra lika många öfverensstämmelser med svenskan. — Dansk-norskan är grammatiskt behandlad bl. a. af J. Løkke (»Modersmaalets formlære» 1855), K. Knudsen (»Dansk-norsk sproglære» 1856) och K. Brække (»Bidrag til dansknorskens lydlære» 1881). Språkhistoriskt är den behandlad i flera gemensamma arbeten af H. Falk och A. Torp: »Dansk-norskens lydhistorie» 1898, »Dansknorskens syntax» 1900 och »Etymologisk ordbog» 1901 ff.

Emellertid uppstodo vid midten af århundradet mycket längre gående kraf på ett självständigt norskt språk. Genom studium af de nynorska dialekterna och deras moderspråk fornnorskan bragtes den framstående språkmannen I. Aasen († 1896) på den djärfva tan-

ken att, med begagnande af båda dessa källor, på grundval af sin födelsebygd Søndmøres dialekt skapa ett nytt, »norsk-norskt», språk, det s. k. landsmålet. Prof på detta framlade han 1853, och sedan dess har, tack vare dels utmärkta författare, såsom bl. a. Aasen själf, skalderna O. Vinje († 1870) och K. Janson samt romanförfattarna A. Garborg och J. Tvedt, dels nitisk propaganda af föreningen »Det norske samlag» (sedan 1868), en värdefull om ock föga omfångsrik litteratur på landsmålet uppstått. Sedan 1892 är det äfven genom lag auktoriseradt till kyrklig användning och såsom alternativt undervisningsspråk i statsskolor. Det förekommer emellertid ingenstädes såsom dagligt talspråk. För dess grammatiska byggnad och ordförråd redogör Aasens »Norsk grammatik» (1864) och »Norsk ordbog» (1873) samt H. Ross' »Norsk ordbog» (1895 med tillägg 1902).

DE NUTIDA SKANDINAVISKA BYGDEMÅLEN gruppera sig, som ofvan (s. 11) redan nämnts, i afseende på sina frändskapsförhållanden icke så, som litteraturspråken gifva anledning att förmoda. Lämna vi åsido isländskan och färöiskan, hvilka bilda hvar sin dialektgrupp för sig, så kommer man för det öfriga språkområdet till följande indelning:

1) Västnorska, dialekterna på Norges västra kust mellan Langesundsfjorden och Molde.

2) Nordskandinaviska, det öfriga Norges samt de svenska dialekterna i nordvästra Västmanland, Dalarna, Norrland, Finland och Ryssland.

3) Gutniska på ön Gottland.

4) Medelsvenska i det öfriga Sverge utom det sydligaste (se följande grupp).

5) Sydskandinaviska i större delen af Småland och Halland (söder om en ungefärlig linje Kalmar—Nässjö—Värnamo—Varberg), hela Skåne, Blekinge och Danmark samt den dansktalande delen af Schleswig. Denna grupp sönderfaller tydligt uti tre smärre: södra Sverge med Bornholm, de öfriga danska öarna och Jutland med Nord-Schleswig.

Studiet af de moderna nordiska dialekterna är hittills mycket ojämnt bedrifvet. För kännedomen om de isländska är nästan ingenting gjordt. — Färöiskan har behandlats förnämligast af V. U. Hammershaimb, utgifvaren af de synnerligen intressanta och talrika färöiska folkvisorna, och J. Jakobsen. — De norska dialekterna hafva grundligt undersökts först af Aasen, hvars ofvan nämnda arbeten m. fl. utförligt redogöra för desamma. I våra dagar har i synnerhet Ross fortsatt hans lexikografiska verksamhet, hvarjämte Joh. Storm och A. B. Larsen utvecklat en rastlös verksamhet för att i detalj utforska särskildt dialekternas fonetiska beskaffenhet, som förut föga beaktats. Dessa norska dialektstudier hafva nyligen erhållit ett centralorgan i tidskriften Norvegia, däri ett af Storm uppgjordt alfabet användes. — För de danska dialekterna är ännu jämförelsevis föga uträttadt. C. Molbechs »Dialect-lexicon» af 1841 är mycket bristfälligt. Af specialundersökningar finnes för ö-målens vidkommande föga. Däremot har Schleswigs-dialekten förträffligt behandlats af E. Hagerup, K. J. Lyngby m. fl. Bäst tillgodosedt är Jutlands språk, framför allt genom H. F. Feilbergs både kvantitativt och kvalitativt storartade

»Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål» 1886 ff. Ett centralorgan äger den danska dialektforskningen sedan 1890 i tidskriften Dania, som använder ett af O. Jespersen uppgjordt alfabet. En stort anlagd språkkarta öfver hela området utges sedan 1898 af V. Bennike och M. Kristensen. Ändtligen förtjäna framhållas såsom särskildt värdefulla åtskilliga dialektmonografier från skilda håll af P. K. Thorsen. — Det land, där dialektforskning med största ifver och framgång bedrifvits och bedrifves, är dock Sverge, där detta studium har 150-åriga anor. Redan biskop E. Benzelius d. y. († 1743) lät insamla dialektord, och hans samling ligger till grund för Ihres »Dialectlexicon» af 1766. Ett för sin tid synnerligen utmärkt arbete är S. Hofs († 1756) »Dialectus vestrogotica» 1772. En synnerlig fart fingo dessa studier vid midten af 1800-talet genom C. Säves († 1876) impuls och nitiska föredömen (afhandlingar om Gottlands och Dalarnas språk). 1867 utgaf J. E. Rietz ett omfångsrikt dialektlexikon, och specialafhandlingarnas antal växte sedermera årligen. Från och med 1872 bildades bland den studerande ungdomen vid universiteten i Uppsala, Lund och Hälsingfors s. k. landsmålsföreningar för att systematiskt och uttömmande genomforska dialekterna. Ett betydligt framsteg i vetenskapligt framställningssätt — särskildt i fråga om ljudläran — röjer sig i den följande tidens rika litteratur, ur hvilken här blott må anföras Ad. Noreens redogörelser för Värmlands, Gottlands och Dalarnas språk (1877 ff.), A. F. Freudenthals och H. Vendells talrika monografier och ordböcker öfver de finländsk- och est-svenska målen samt O. F. Hultmans utmärkta jämförande behandling af »De öst-svenska dialekterna» (1894). Från

och med 1879 utgifva de svenska landsmålsföreningarna en stort anlagd tidskrift »De svenska landsmålen» med J. A. Lundell såsom hufvudredaktör, hvilken också för tidskriftens räkning uppgjort (i viss mån på grundval af C. J. Sundevalls »Om phonetiska bokstäfver» 1855) ett utmärkt fonetiskt alfabet, för hvilket han utförligt redogjort i den grundliga afhandlingen »Det svenska landsmålsalfabetet» 1879. För närvarande pågå dels en på enskildt initiativ igångsatt undersökning af alla Sverges svenska dialekter, afsedd att mynna ut i en allmän språkkarta, dels en af staten anordnad insamling af alla Sverges ortnamn, sådana de lyda såväl i folkmun som i äldre och yngre skriftliga källor.

På AKTIEBOLAGET LJUS' förlag har förut utkommit:

ADOLF NOREEN: Spridda studier. Andra samlingen. Pris 2: 75.

INNEHÅLL: Något om våra förnamn. — Språkets musikaliska sida. — Namnet Oskar. — Nysvenska stilblommor med gamla anor. — Namnet Värmland. — Tala svenska med svenskarna! — Våra ortsnamn. — Dalmålet. — Huru uppstå nya förnamn i våra dagar. — Ordens död. — De nordiska fäderneslandens namn. — Vårt modersmål.

ADOLF NOREEN: Inledning till modersmålets formlära.
2:dra upplagan. 25 öre.

ADOLF NOREEN: Inledning till modersmålets betydelselära.
2:dra upplagan. 25 öre.

SVENSK VITTERHET 1850—1900 i urval för skola och hem, utgifven af J. A. LUNDELL & AD. NOREEN. I (432 sidor) 1850—1875. 2: 75. II (420 sidor) 1875—1900. 3: 25.

Pris:

1 Krona.